
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА І ТОРГІВЛЯ

УДК 339.543(477):339.922

МЕЛЬНИК Тетяна,

д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин
Київського національного торговельно-економічного університету

ДЬЯЧЕНКО Ольга,

к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Київського національного торговельно-економічного університету

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Здійснено оцінку інституціонального середовища митного регулювання в Україні на шляху євроінтеграції, стану та перспектив його розвитку в контексті концепції реформування системи митних органів. Визначено причини небажаних наслідків реформ. Проаналізовано досвід формування структури митних органів у розвинених країнах.

Ключові слова: митниця, митне регулювання, інституціональне забезпечення, реформування митної справи, концепція реформування Державної фіскальної служби.

Мельник Т., Дьяченко О. Институциональное обеспечение таможенного регулирования Украины в условиях евроинтеграции. Осуществлена оценка институциональной среды таможенного регулирования в Украине на пути евроинтеграции, состояния и перспектив его развития в контексте концепции реформирования системы таможенных органов. Определены причины нежелательных последствий реформ. Проанализирован опыт формирования структуры таможенных органов в развитых странах.

Ключевые слова: таможня, таможенное регулирование, институциональное обеспечение, реформирование таможенного дела, концепция реформирования Государственной фискальной службы.

© Мельник Т., Дьяченко О., 2017

ISSN 1028-7507. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. № 4

5

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси вимагають від України вдосконалення інституційних передумов взаємодії України з Європейським Союзом. Від належного інституціонального середовища безпосередньо залежить економічний поступ країни у просуванні до ЄС.

Держава зобов'язана забезпечити прогресивну інституціоналізацію в контексті євроінтеграційних пріоритетів. В умовах зростання обсягів зовнішньої торгівлі України з ЄС стає актуальним дослідження процесу реформування митної справи. Урядом України саме митну реформу оголошено пріоритетним завданням і схвалено концепцію реформування системи органів реалізації державної податкової та митної політики, якою передбачено кардинальні зміни у структурі митних органів, а саме – централізацію митниці. Доцільно з'ясувати, чи така реорганізація сприятиме та забезпечуватиме процеси євроінтеграції, чи буде створювати зайві проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інституціонального забезпечення діяльності митних органів висвітлено у працях І. Бережнюка, О. Джумурат, Л. Дорофєєвої, Ю. Дроговоз, Ю. Драганчука, Т. Корневої, Ю. Кунєва, П. Пашка та ін. [1–7]. Проте існує низка питань, які потребують критичного переосмислення підходів до дослідження дієвості здійснення в Україні митної справи та перспектив реалізації нинішньої реформи.

Мета дослідження – оцінка стану інституційного середовища митного регулювання на шляху євроінтеграції та перспектив його розвитку в контексті концепції реформування системи органів, що реалізують податкову і митну політику.

Матеріали та методи. Інформаційна база статті представлена працями вітчизняних вчених та практиків щодо митного регулювання, аналітичними звітами міжнародних організацій, статистичними даними. Дослідження проведено із застосуванням загальнонаукових методів: системного аналізу, синтезу, теоретичного узагальнення та порівняння.

Результати дослідження. За умов визначення євроінтеграційних пріоритетів і підписання міжнародних угод саме інститути держави можуть як прискорювати, так і гальмувати процеси інтеграції національної економіки в європейський простір та впливати на її результативність. Постійна динаміка інституційного середовища митного регулювання зумовлює об'єктивну необхідність реформування державного регулювання у зовнішньоекономічній діяльності (ЗЕД).

Належна реалізація заходів реформування має кардинально змінити вітчизняну митну систему. Нововведення стосуватимуться митного законодавства, сприяння торгівлі, боротьби з контрабандою та протидії митним правопорушенням, пост-митного контролю і аудиту, митної інфраструктури та технічних засобів митного контролю, управління ризиками.

Незважаючи на те, що чинні митні правила України базуються на міжнародних нормах, в рейтингах з міжнародної торгівлі надто низькі позиції нашої держави (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинги України з міжнародної торгівлі

Індекс	Назва організації, яка установила рейтинг	Рейтинг	Кількість країн-учасників
Міжнародна торгівля (категорія «Торгівля через кордони», 2017)	Світовий Банк	115	189
Глобальна конкурентоспроможність (2016–2017)	Всесвітній економічний форум	104	138
Залучення країн світу в міжнародну торгівлю (2016)	Всесвітній економічний форум	95	136
Ефективність логістики (категорія «Митниця», 2016)	Logistics Performance Index	116	160

Джерело: складено авторами за [8–11].

Останній показник свідчить про надто повільне спрощення митних процедур, основною причиною якого є суперечливе вітчизняне законодавство, неналежна внутрішньоурядова співпраця та недостатні технічні можливості при здійсненні митних процедур.

Україна належить до країн з рівнем доходів нижче середнього, для яких індикатори впливу заходів спрощення торгівлі свідчать, що реформи будуть ефективними за умов полегшення митних процедур, гармонізації документів, підвищення якості державного управління та належного застосування законодавства, а також доступності достовірної інформації.

Сьогодні індикатори спрощення процедур торгівлі України нижчі за показники країн з рівнем доходів нижче середнього і доволі незначні порівняно з кращими практиками (табл. 2).

Таблиця 2

Індикатори спрощення процедур торгівлі ОЕСР [9]

Індикатори	Результат		
	Україна	країни з рівнем доходів нижче середнього	кращі практики
Якість державного управління та справедливе застосування законодавства	0,50	1,20	1,90
Транскордонне співробітництво між контролюючими службами різних країн	0,50	0,82	1,74
Міжвідомче співробітництво між різними контролюючими службами у країні	0,50	1,20	2,00
Формальності (процедури)	0,69	1,10	1,55
Формальності (автоматизація)	0,75	1,12	1,92
Формальності (документи)	0,50	1,00	1,68

Істотні митні реформи в Україні було розпочато у 2016 р. у відповідь на зобов'язання щодо реалізації Повної та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) між Україною та ЄС, а також розробки необхідних заходів боротьби з корупцією та сприяння економічному розвитку через зниження торговельних бар'єрів.

Позитивним є те, що у 2016 р. для спрощення експорту товарів до ЄС митними підрозділами Державної фіскальної служби України (ДФС) на товари українського походження було видано понад 50 тис. сертифікатів за формою *EUR.1* [12, с. 21], що дає змогу вітчизняним товарам на території ЄС користуватися умовами преференційної торгівлі.

Ще одним вагомим досягненням у спрощенні доступу на ринки ЄС стало впровадження інституту «уповноваженого (схваленого) експортера». Протягом 2016 р. цей статус отримали 113 підприємств [12, с. 21]. Статус уповноваженого експортера надає переваги в отриманні тарифних преференцій, сутність яких полягає в тому, що український експортер не оформлює сертифікат з перевезення форми *EUR.1*, а самостійно визначає та декларує походження товарів на комерційних/товаросупровідних документах, що прискорює процедуру експорту (табл. 3).

Таблиця 3

Переваги використання суб'єктом господарювання статусу «Уповноважений експортер» [13]

Без статусу	Зі статусом
<ul style="list-style-type: none"> ➤ може самостійно декларувати країну походження товару, якщо вартість товару не перевищує 6000 євро; ➤ повинен надати сертифікат походження <i>EUR.1</i>, виданий уповноваженим органом країни експорту, якщо вартість товару перевищує 6 000 євро 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ самостійно декларує походження товару незалежно від його вартості; ➤ може (за бажанням) надавати сертифікат походження <i>EUR.1</i>, виданий уповноваженим органом країни експорту, замість декларації інвойс

Митним кодексом задекларовано розділ про уповноважених економічних операторів (УЕО), де передбачено, що сумлінні платники податків – суб'єкти ЗЕД можуть проходити митні процедури за спрощеною схемою, а отже, заощаджувати на логістичних витратах, оптимізувати часові та людські ресурси тощо. Проте необхідна нормативна база діяльності УЕО донині залишається в стадії розроблення.

Враховуючи активне підписання угод про вільну торгівлю з країнами, в яких УЕО вже діють, відсутність в Україні такого інституту та нормативної бази його діяльності деструктивно впливає на конкурентоспроможність вітчизняних підприємств на світових ринках. Для того, щоб інститут УЕО нарешті запрацював, слід не тільки схвалити законопроект, а й забезпечити його якісну імплементацію з урахуванням українських реалій. У протилежному разі Україна буде змушена визнавати чужих УЕО замість того, щоб надавати цей статус вітчизняним підприємствам. Упровадження в нашій країні вимог до

УЕО, еквівалентних європейським, сприятиме взаємному визнанню, і українські підприємства зможуть отримати певні спрощення щодо здійснення митних процедур за кордоном.

У серпні 2016 р. було запроваджено «єдине митне вікно» і принцип мовчазної згоди у разі відсутності відповіді митних органів упродовж 4 годин. Було також встановлено додатковий відео-моніторинг для підвищення прозорості і запобігання шахрайству та створено спеціальні мобільні групи боротьби з корупцією та контрабандою. Проте «єдине вікно» належним чином досі не працює. Нині за принципом «єдиного вікна» оформлюється близько 20 % митних декларацій [14]. Причини такої ситуації – це:

- неузгодженість нормотворчої діяльності і заходів щодо реалізації контрольних функцій з боку відповідальних державних органів та установ;
- спротив керівників та посадових осіб контролюючих органів звуженню своїх повноважень щодо впливу на систему контролю;
- низький рівень використання ІТ у більшості контролюючих органів;
- неналежне фінансування для формування сучасних інформаційних систем, що сприяли б скороченню у часі та спрощенню міжвідомчої взаємодії при здійсненні контролю.

В Україні розпочалася реформа ДФС, яку ініціює Міністерство фінансів. Нововведення стосуються роботи митних органів, якими передбачається повне перезавантаження митної системи.

Уряд схвалив концепцію реформування ДФС (митного та податкового блоків), якою передбачається реорганізація митниці. Для централізації функцій планується ліквідувати всі митниці, залишити одну – централізовану. На рівні області передбачається створити представництва центральної митниці для полегшення проведення адміністративних процедур і здійснення нагляду. Згідно з положеннями концепції на районному рівні залишаються митні пости, які будуть безпосередньо підпорядковані центральній митниці [4].

У 2015 р. з ініціативи Міністерства фінансів України та ДФС в проєкті плану імплементації рекомендацій місії МВФ йшлося про створення однієї юридичної особи на рівні областей, а не на рівні держави, що було підтримано його експертами. Відповідно до запропонованої концепції також необхідно внести зміни у чинний Митний кодекс України, без яких неможливо у правовому полі змінити спосіб і форму організації діяльності митниць.

29 березня 2017 р. на засіданні Верховної Ради України було схвалено проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про реформування територіальних органів Державної фіскальної служби» [15]. У пояснювальній записці до постанови зазначено, що проєкт реформування ДФС України не потребує консультацій з громадськістю, оскільки не є регуляторним актом і не стосується інтересів суб'єктів

підприємницької діяльності [16]. Проте загальновідомо, що діяльність митниці безпосередньо впливає на операції зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств та забезпечує постійні надходження до бюджету. Тому будь-яка невиважена зміна в митному регулюванні автоматично впливає на бізнес-клімат.

Україна межує з сімома державами із сухопутними, річковими та морськими ділянками. Кожна митниця має свою специфіку діяльності, яка стосується різних об'єктів, суб'єктів та товарних потоків, пунктів пропуску за видами транспорту, способів контрабанди тощо. Концентрація повноважень в одній, на всю Україну, митниці значно ускладнить процедури митного контролю та митного оформлення.

Міністерство доходів і зборів контролювало підприємства лише на предмет повноти сплати податків. Передбачалося, що новостворена фіскальна служба здійснюватиме наскрізний контроль правильності сплати податків по всьому ланцюжку поставки – від імпортера до споживача. Проте реалії свідчать, що мета не досягнута. Причина у тім, що об'єднання – механічне злиття митниці та податкової відбулося без глибокого аналізу їхнього співробітництва у дотичних сферах (митна оцінка, ПДВ, трансфертне ціноутворення).

Нині у структурі ДФС України митники становлять менше 10 %, а митною справою займаються 4 із 23 департаментів [13]. Проте частка надходжень від діяльності митних органів у податкових надходженнях до Державного бюджету України достатньо вагома (табл. 4).

Таблиця 4

Обсяги надходжень від діяльності митних органів у податкових надходженнях до Державного бюджету України, млрд грн

Роки	Усього доходів	Податкові надходження	У тому числі від діяльності митних органів	Частка надходжень від діяльності митних органів у податкових надходженнях, %
2012	445,5	360,6	124,6	34,55
2013	442,8	354,0	118,8	33,57
2014	456,1	367,5	136,7	37,21
2015	652,0	507,6	203,4	40,07
2016	782,9	650,8	236,8	36,39

Джерело: розраховано авторами за [17].

Вартим на увагу є досвід формування структури митних органів у розвинених країнах світу. Лише у 28 % держав-членів Всесвітньої митної організації митниця є складовою фіскальної служби. У решти країн вона залишається окремим органом або автономним департаментом у складі міністерства [18].

У Німеччині – це державний орган виконавчої влади під патронатом Міністерства фінансів. Генеральна митна дирекція є самостійним центральним органом виконавчої влади (повноцінний митний

центральному апарату, у складі якого 9 функціональних департаментів, 43 основні митниці, 8 відділень митного розслідування та 271 митний пост), тобто митна управлінська вертикаль повністю відокремлена. Особовий склад митників становить майже 39 тис. працівників [19].

З 1 січня 2014 р. у Фінляндії митна служба набула статусу органу виконавчої влади, підпорядкованого Міністерству фінансів. У країні з населенням близько 6 млн у митних органах працює 2,5 тис. осіб, які формують майже 30 % дохідної частини бюджету країни [20].

В Україні з населенням понад 42 млн осіб, з протяжністю сухопутного кордону 5638 км, працює 9,9 тис. митників [13], забезпечуючи майже 30 % надходжень до Державного бюджету України (рис. 1).

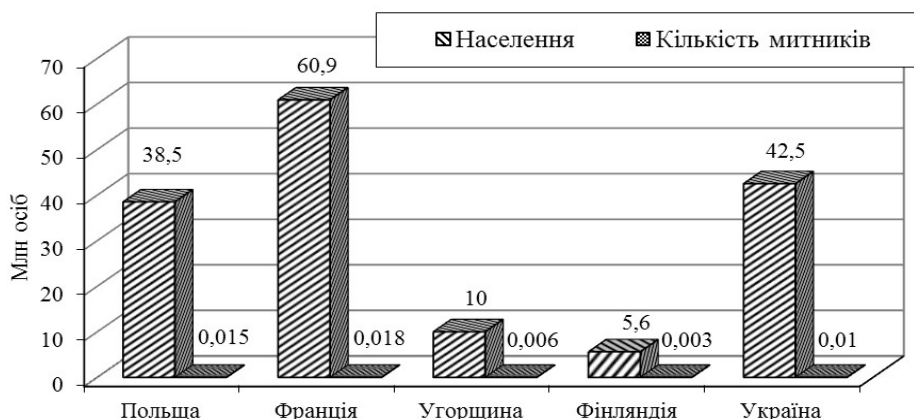

Рис. 1. Співвідношення кількості митників до населення в окремих країнах, млн осіб

Джерело: адаптовано авторами за [3].

В усіх прикордонних з Україною країнах митні формальності на кордоні виконує значно більша (від 17 % до 60 %) кількість осіб (рис. 2).

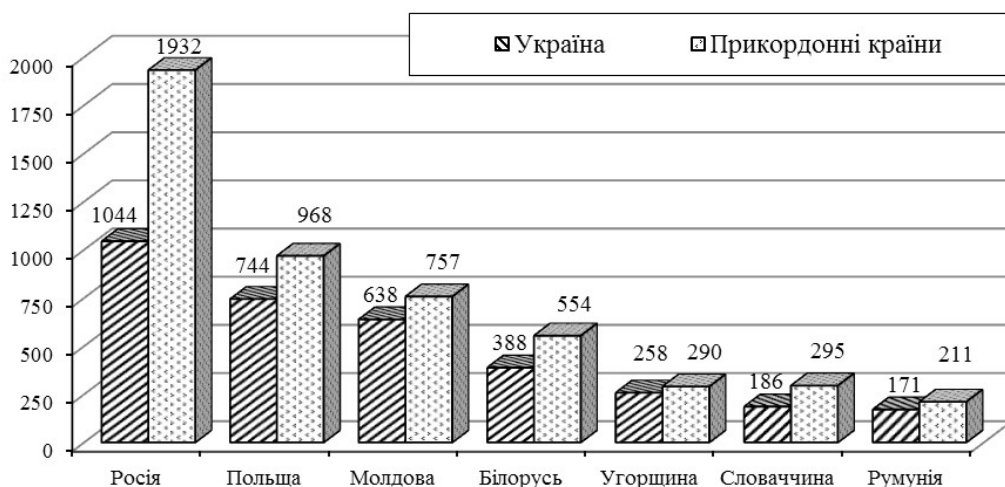

Рис. 2. Чисельність працівників митних підрозділів України та суміжних країн на прикордонних ділянках, осіб [14]

Той факт, що митними органами України не забезпечена дзеркальність контролю на кордоні, переконливо доводить необхідність модернізації митного блоку ДФС України. Нині серед усіх функцій митниці домінує фіскальна, тобто наповнення держбюджету, і при цьому ігнорується функція контролю зовнішньоекономічних операцій, безпеки та протидії контрабанді.

Централізація функцій є головною метою сценарію реформування митної служби, запропонованого концепцією. Проте необхідно ґрунтовно проаналізувати можливі небажані наслідки її реалізації. Централізація митниці без урахування специфіки діяльності митних органів може призвести до надмірної бюрократизації митних формальностей, гальмуватиме зовнішньоекономічну діяльність та активизуватиме корупцію.

Висновки. Інтеграція України до ЄС вимагає вдосконалення інституціонального середовища, особливо це стосується митного регулювання. Індекс ефективності логістики в категорії «Митниця», який досягла Україна в 2016 р., свідчить про необхідність підвищення якості державного управління у митній справі.

Позитивних результатів реформування можливо досягти лише за умов спрощення митних процедур, гармонізації документів, підвищення якості державного управління, належного застосування законодавства та доступності достовірної інформації. Україна за цими індикаторами значно відстає від країн з рівнем доходів нижче середнього, а порівняно з країнами, де існують кращі практики, ці показники зовсім незначні.

Реформи, розпочаті у 2016 р., дали деякі позитивні результати: ДФС було видано 50 тис. сертифікатів за формою *EUR.1*, статус уповноваженого експортера отримали 113 підприємств, але нормативна база УЕО досі залишається у стадії розроблення, а запроваджене «єдине митне вікно» належним чином не працює.

Ухвалена урядом концепція реформування митного та податкового блоків ДФС, якою передбачається централізація митниці, суперечить рекомендаціям МВФ, де йшлося про створення однієї юридичної особи на рівні області, а не держави. Реалізація концепції потребує внесення змін до Митного кодексу, оскільки впроваджені спосіб і форма організації діяльності митниці мають бути правозабезпеченими.

Не можна погодитись з розробниками проекту постанови Кабінету Міністрів України, у пояснювальній записці до якого йдеться, що проект реформування ДФС не потребує консультацій з громадськістю, оскільки не стосується інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. Загальновідомо, що будь-яка зміна в митному регулюванні автоматично впливає на бізнес-клімат. Зважаючи на те, що Україна межує з сімома державами з сухопутними, річковими та морськими ділянками, які перетинають різні об'єкти, товарні потоки, транспорт, концентрація повноважень в одній митниці ускладнить митний контроль та митне оформлення.

Досвід формування структури митних органів у розвинених країнах свідчить, що в більшості з них митна служба – це окремий або автономний департамент у складі міністерства. Митні формальності на кордоні в прикордонних з Україною країнах виконує значна кількість осіб, а в Україні митницю обслуговує недостатньо працівників, що є причиною відсутності дзеркальності митного контролю.

Реформування митної справи повинно відбуватись з урахуванням специфіки діяльності митних органів, з використанням кращого досвіду розвинених країн. Будь-які вдосконалення інституціонального середовища митного регулювання слід ґрунтовно аналізувати щодо можливих наслідків їх впровадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережнюк І. Г., Джумурат О. В. Моделювання процесів селективності митного контролю з урахуванням основних параметрів ризикованості переміщення товарів через митний кордон. *Бізнес Інформ*. 2014. № 4. С. 81–86.
2. Дорофєєва Л. М. Проблеми реформування структури митних органів України. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. 2016. № 40. С. 9–13.
3. Дроговоз Ю. С. Аналіз діяльності та програм дій з реформування ДФС України. URL : <http://uspp.ua>.
4. Драганчук Ю. Что ждет украинскую таможеню? URL : <https://daily.rbc.ua/rus/show/zhdet-ukrainskuyu-tamozhnyu-1491402440.html>.
5. Корнева Т. В. Модернізація митної служби України в умовах євроінтеграції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 191–193.
6. Кунев Ю. Д., Баязітов Л. Р. Визначення сутності та змісту основних митно-правових понять: митна справа, митне законодавство. *Вісн. Акад. митн. служби України*. 2013. № 1. С. 7–13.
7. Пашко П. В., Пашко Д. В. Пропозиції до інституційного механізму забезпечення національних митних інтересів України. *Митна справа*. 2014. № 2. С. 14–20.
8. The Global Enabling Trade Report 2016. World Economic Forum. URL : <http://reports.weforum.org/global-enabling-trade-report-2016/enabling-trade-rankings/>.
9. Огляд економіки України. Американська торговельна палата, 2017. URL : https://chamber.ua/Content/Documents/538890539ACC_Country_Profile_2017_UA.pdf.
10. Doing Business 2017: Equal Opportunity for All. Washington, DC: World Bank Group. URL : <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2017>.
11. Connecting to Compete 2016. Trade Logistics in the Global Economy. URL : https://wb-lpi-media.s3.amazonaws.com/LPI_Report_2016.pdf.
12. Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2016 році. Уряд. офіс з питань європ. та євроатлант. інтеграції. Київ. 2017. 28 с.
13. Офіційний портал Державної фіскальної служби України. URL : <http://sfs.gov.ua>.
14. Макаренко А. В. Екс-глава таможни о неудавшейся реформе. URL : https://www.mdoffice.com.ua/ru/aSNewsDic.getNews?dat=08042017&num_c=589680.
15. Про реформування територіальних органів Державної фіскальної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 № 237. URL : https://www.mdoffice.com.ua/ru/aSNewsDic.getNews?dat=13042017&num_c=590578.
16. Битва за таможеню. URL : <https://bykvu.com/mysli/62809-bitva-za-tamozhnyu>.
17. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL : <http://www.treasury.gov.ua>.

18. Експертна думка: Чи потрібна бізнесу незалежна митниця. «За» і «проти». URL : <https://uteka.ua/ua/publication/Ekspertna-dumka-CHi-potribna-biznesu-nezalezhna-Mitnitsya.-Za-i-proti>.
19. Офіційний веб-сайт Генерального митного управління Німеччини. URL : http://www.zoll.de/DE/Home/home_node.html.
20. Офіційний веб-сайт митної служби Фінляндії. URL : <http://tulli.fi>.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2017.

Melnyk T., Diachenko O. Institutional providing of customs regulations of Ukraine in terms of European integration.

Background. *European integration processes require improvement of institutional preconditions for cooperation between Ukraine and the EU. The economic growth of the country depends directly on proper institutional environment. Customs reform is declared a priority by Government of Ukraine and the concept of reforming the system, implementing state tax and customs policy, which provides fundamental changes in the structure of the customs authorities, such as centralized customs, is approved. It is advisable to find out whether such reorganization will facilitate and ensure the processes of European integration, or create unnecessary problems.*

Analysis of recent research and publications. *Problems of institutional support of customs authorities are highlighted in many works of scientists and practitioners. However, there are some issues that need critical rethinking of approaches to the study of effectiveness in the implementation of customs reform in Ukraine and prospects of the current reforms.*

The aim of the research is to assess the current state of the institutional environment of customs regulation towards European integration and prospects for its development in the context of the concept of reforming the system, implementing tax and customs policy.

Materials and methods. *The information base of the work is presented by works of domestic scientists and practitioners in the sphere of customs regulation, analytical reports of international organizations, and statistic data. The survey is conducted with the use of general scientific methods: system analysis, synthesis, theoretical generalization and comparison.*

The results of the research. *Assessment of the institutional environment of customs regulation in Ukraine towards European integration, the status and prospects of its development in the context of the concept of reforming the system of customs authorities was performed. The causes of reform undesirable effects were identified. Experience of structure formation of the customs authorities in developed countries was analyzed.*

Conclusion. *Modernization of Customs Service is needed in Ukraine. Currently, among all functions of customs the fiscal one is dominated, i.e. filling the state budget, while ignoring the function of control under the external economic operations, security and combating smuggling. The main objective of the proposed concept of reforming the State Fiscal Service of Ukraine is a centralization of functions. However, centralization of customs without taking into account the specifics of the customs authorities can lead to excessive bureaucracy of customs formalities, braking foreign economic activity and enhancing corruption. Reform of customs should take place, taking into account the specifics of the customs authorities, using the best practices of the developed countries.*

Keywords: *customs, customs regulations, institutional support, customs reform, the concept of reforming the State Fiscal Service.*

REFERENCES

1. Berezhnjuk I. G., Dzhumurat O. V. Modeljuvannja procesiv selektyvnosti mytnogo kontrolju z urahuvannjam osnovnyh parametriv ryzykovanosti peremishhennja tovariv cherez mytnyj kordon. *Biznes Inform.* 2014. № 4. S. 81–86.
2. Dorofejeva L. M. Problemy reformuvannja struktury mytnyh organiv Ukrainy. *Nauk. visn. Uzhgorod. nac. un-tu.* 2016. № 40. S. 9–13.
3. Drogovoz Ju. S. Analiz dijal'nosti ta program dij z reformuvannja DFS Ukrainy. URL : <http://uspp.ua>.
4. Draganchuk Ju. Chto zhdet ukrajnskuju tamozhnju? URL : <https://daily.rbc.ua/rus/show/zhdet-ukrajnskuju-tamozhnyu-1491402440.html>.
5. Korneva T. V. Modernizacija mytnoi' sluzhby Ukrainy v umovah jevrointegracii'. *Porivnjal'no-analityчне pravo.* 2015. № 1. S. 191–193.
6. Kunjev Ju. D., Bajazitov L. R. Vyznachennja sutnosti ta zmistu osnovnyh mytno-pravovyh ponjat': mytna sprava, mytne zakonodavstvo. *Visn. Akad. mytn. sluzhby Ukrainy.* 2013. № 1. S. 7–13.
7. Pashko P. V., Pashko D. V. Propozycii' do instytucijnogo mehanizmu zabezpechennja nacional'nyh mytnyh interesiv Ukrainy. *Mytna sprava.* 2014. № 2. S. 14–20.
8. The Global Enabling Trade Report 2016. World Economic Forum. URL : <http://reports.weforum.org/global-enabling-trade-report-2016/enabling-trade-rankings/>.
9. Ogljad ekonomiky Ukrainy. Amerykans'ka torgovel'na palata, 2017. URL : https://chamber.ua/Content/Documents/538890539ACC_Country_Profile_2017_UA.pdf.
10. Doing Business 2017: Equal Opportunity for All. Washington, DC: World Bank Group. URL : <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2017>.
11. Connecting to Compete 2016. Trade Logistics in the Global Economy. URL : https://wb-lpi-media.s3.amazonaws.com/LPI_Report_2016.pdf.
12. Zvit pro vykonannja Ugody pro Asociaciju mizh Ukrainoju ta Jevropejs'kym Sojuzom v 2016 roci. Urjad. ofis z pytan' jevrop. ta jevroatlant. integracii'. Kyi'v. 2017. 28 s.
13. Oficijnyj portal Derzhavnoi' fiskal'noi' sluzhby Ukrainy. URL : <http://sfs.gov.ua>.
14. Makarenko A. V. Eks-glava tamozhny o neudavshejsja reforme. URL : https://www.mdoffice.com.ua/ru/aSNewsDic.getNews?dat=08042017&num_c=589680.
15. Pro reformuvannja terytorial'nyh organiv Derzhavnoi' fiskal'noi' sluzhby : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.03.2017 № 237. URL : https://www.mdoffice.com.ua/ru/aSNewsDic.getNews?dat=13042017&num_c=590578.
16. Bytva za tamozhnju. URL : <https://bykvu.com/mysli/62809-bitva-za-tamozhnyu>.
17. Oficijnyj veb-sajt Derzhavnoi' kaznachejs'koi' sluzhby Ukrainy. URL : <http://www.treasury.gov.ua>.
18. Ekspertna dumka: Chy potribna biznesu nezalezna mytnycja. «Za» i «proty». URL : <https://uteka.ua/ua/publication/Ekspertna-dumka-CHI-potribna-biznesu-nezalezna-Mitnycya.-Za-i-proti>.
19. Oficijnyj veb-sajt General'nogo mytnogo upravlinnja Nimechchyny. URL : http://www.zoll.de/DE/Home/home_node.html.
20. Oficijnyj veb-sajt mytnoi' sluzhby Fijnlandii'. URL : <http://tulli.fi>.